

ПРАВО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

На будь-якій стадії історичного розвитку людське суспільство для того, щоб зберегти себе як стійку, організовану форму взаємовідносин, припускає певні, загальновідомі та загальнообов'язкові для всіх його членів правила і норми поведінки – нормативний порядок. Без наявності відповідного порядку неможливе існування будь-якої спільності людей.

Право спрямоване на забезпечення стійкості, організованості, оптимальних умов функціонування суспільного організму. Специфіка і роль права в житті суспільства і його суб'єктів обумовлені тісним зв'язком з державою і характером цього зв'язку. Право, як і держава, є продуктом суспільного розвитку.

Без права неможливе існування цивілізованого суспільства. Право відноситься до числа фундаментальних цінностей світової культури, вироблених людством в ході його розвитку. Ціннісні властивості права обумовлені його значенням як особливої форми суспільних відносин, його місцем і завданнями в соціальній системі суспільства.

Концептуальний підхід до права як елементу культури і цивілізації дозволяє характеризувати витоки, значущість і соціальну цінність права в широкому, загальносоціологічному значенні. Як глибинний елемент культури право не тільки вбирає в себе її цінності, але і реалізує основоположні вимоги і досягнення цивілізації [5, с. 126], забезпечуючи тим самим збереження, а певною мірою і примноження, потенціалу матеріальних, соціальних і духовних багатств суспільства.

Як підкреслює професор Н. Оніщенко, цінність права в сучасному суспільстві зумовлена його здатністю слугувати метою і засобом для задоволення соціально-справедливих потреб індивідів і суспільства загалом, утворюючи справедливі і гуманні засади у взаємовідносинах особи і влади, держави і суспільства виступати силою, що долає сваволю. Корисність права в тому, що воно надає діям людей організованості, стійкості, узгодженості, забезпечує їх підконтрольність. Отже, право вносить елементи упорядкованості, порядку в суспільні відносини, є засобом їх цивілізованості.

Державно-організоване суспільство не може існувати поза правом. Воно виступає незмінним засобом державного управління. Загальносоціальна цінність права полягає в тому, що воно впливає на поведінку і діяльність людей як засіб узгодження їх специфічних інтересів, є виразником свободи особи у суспільстві. Водночас право окреслює межі цієї свободи, воно протистоїть несвободі, сваволі, безконтрольності окремих індивідів і груп людей. Отже, право сьогодні можна розглядати як об'єктивно зумовлену в конкретних історичних умовах форму свободи в діях і вчинках людей, у їх взаємовідносинах. Іншими словами, право – це формальна свобода. Право проникнуто гуманними засадами. Воно відкриває особі доступ до благ, виступає дійсним засобом соціальної захищеності [7, с. 51-52].

Право є носієм провідних соціальних цінностей суспільства, воно закріплює, зокрема, основні моральні цінності, беручи їх під правовий захист. Так, людство завжди усе те що відбувається у суспільстві, оцінювало з позиції добра та зла, загальної справедливості тощо. Справедливість у праві, очікування від державної влади, законів сприяє об'єктивним умовам, у яких людина здатна розкрити свою людську сутність найповніше, максимально [8, с. 108-109]. Право покликане впорядковувати суспільне життя, а не провокувати хаос, що може призводити до того, коли в дію вступають не санкціоновані регулятори суспільних відносин, наприклад, норми, що регламентують проведення угод у тіньовій економіці. Підміна правових засад неправовими регуляторами призведе до руйнації права, що зруйнує суспільство. В основу правової справедливості покладена справедливість моральна, усереднене та сприйняте її розуміння суб'єктами права. Якщо правова справедливість спирається на інші засади, тоді право знищується взагалі [7, с. 49]. У зв'язку з цим видається логічним те, що головним завданням права на сьогодні є саме здатність забезпечити справедливі взаємовідносини між людьми, що співіснують в одному середовищі та прагнуть усвідомленого справедливого правопорядку.

Слід підкреслити, що право не можна розглядати як суто соціальне явище. Воно значно складніше і багатогранніше. Право, як і сама людина, що є «мікрокосмом», як стверджував Г. Сковорода, є продовженням світобудови, а тому і несе на собі й у собі відбиток космічного, і

метафізичного. Історія розвитку права демонструє розвиток самої людини як носія права, творця його. Кожному історичному періоду відповідає рівень розвитку особистісного начала, правосвідомості, тобто особливостей розвитку людини як суб'єкта права, культурно-правової істоти.

Крім цього, необхідно враховувати, що взаємозв'язок людини (особи, особистості) з правом має неабияке значення для розвитку держави і усього суспільства зокрема. Особистість – істота самобутня, здатна до активної дії, творча, оригінальна, і це становить її найбільшу цінність. До того ж, особа – це індивідуально визначена сукупність соціально значущих властивостей людини, що виявляються у відносинах між людьми.

На нашу думку, характер взаємодії людини і права є важливою ознакою стану розвитку суспільства в цілому. Неможливо зрозуміти сучасне суспільство та сучасну людину без вивчення відношення людини до права. Проблема людини посідає одне з провідних місць у суспільствознавстві. У філософії, соціології, психології, юриспруденції поняття людини характеризується певними особливостями, що відображають своєрідність предмета та завдань науки. У сфері правознавства важливою є характеристика особи з погляду її правоздатності, дієздатності та спроможності нести юридичну відповідальність.

Безумовно, суспільні відносини є важливим фактором впливу на особу. Однак, особа не формується пасивно, вона є активним суб'єктом. Соціальну природу особи визначають такі компоненти її структури, як свідомість, воля, можливість діяльності. Свідомість є цементуючим елементом, що відображає можливість усвідомлювати дійсність, керувати своїми вчинками. Воля як компонент структури особи характеризується як можливість вибору діяльності та досягнення певної мети. Діяльність пов'язується з можливістю використання інтелектуальної та фізичної енергії для досягнення певного результату [1, с. 45-46].

Поняття особи, особисті характеристики окремої людини органічно поєднанні з суспільством, його особливостями. Суспільство – це система відносин, що історично розвиваються між людьми, продукт взаємовідносин людей у процесі їхньої спільної життєдіяльності. Суспільство і особа – взаємозумовлюючі один одного явища, що існують лише в нерозривній єдності [3, с. 6].

Слід звернути увагу на те, що сучасне суспільство на відміну від природи, являє собою продукт взаємодії людей, наділених волею та свідомістю. На основі свідомості, тобто уявлень, почуттів, ідей, люди вступають у суспільні відносини. Проте, свідомість особи, групи, суспільства не тільки відображає, пізнає оточуючий світ, але й невпинно перетворює його. Саме суспільна і індивідуальна свідомість формує ціннісне ставлення людини до дійсності.

Зазначимо, що в умовах сьогодення правосвідомість – це перш за все знання. Воно відображає такі соціальні явища, як право, всі його різнобічні зв'язки і співвідношення з іншими соціальними явищами, в тому числі:

- 1) законодавство і норми права, що в ньому містяться;
- 2) юридичну практику, тобто діяльність компетентних органів держави з підготовки і прийняття нормативно-правових актів, діяльність державних органів, громадян і інших осіб з реалізації норм права в конкретних правовідносинах, діяльність держави і суспільства в боротьбі з правопорушеннями;
- 3) відомості про історію становлення і розвиток права як соціального явища, його етапів, що мали місце в процесі розвитку.

Крім знань в правосвідомість входять оцінки, які дають громадяни, їх об'єднання, інші особи діючому праву і практиці його реалізації в конкретних відносинах. Кожна людина в процесі своєї життєдіяльності вступає в ті чи інші конкретні правовідносини і беззаперечно стикається з правовими нормами. Норми, які захищають і охороняють інтереси індивіда, сприяють їх задоволенню, та, як правило, одержують позитивну оцінку. До певної частини діючих норм, що містять прогалини, протиріччя чи утискають конституційні права і свободи людини, громадяни ставляться негативно, критикують їх і вносять припущення про удосконалення та зміну таких норм.

Безумовно, оцінки, що даються на рівні буденної свідомості діючому праву, мають суб'єктивний, особистісний характер і не завжди бувають справедливими. Спеціалісти-юристи, що мають системні знання закономірностей, дії і розвитку права, в конкретних відносинах, дають більш точні і об'єктивні оцінки діючому праву. На відміну від основної маси громадян спеціалісти-юристи не тільки дають негативну оцінку недосконалим нормам, але і виявляють причини, внаслідок яких ті чи інші норми діють недостатньо ефективно, не реалізуються в конкретних відносинах [4, с. 7-8].

Формування високого рівня правосвідомості є необхідною умовою ефективного процесу реалізації прав, свобод і обов'язків особи, для безперервного функціонування якого необхідно

виховувати у особи почуття відповідальності за виконання своїх обов'язків перед державою, оскільки жити у суспільстві і бути вільним від нього не можна. Досвід розвитку цивілізованих суспільств, демонструє, що добровільне і свідоме виконання своїх громадських обов'язків її громадянами є умовою подальшого розвитку демократії, одним з важливих елементів правосвідомості, умовою високої реалізації прав, свобод і обов'язків особи, оскільки повага до права, закону повинна стати і стає особистим переконанням кожної особи, перетворюється у звичку, навички.

Правосвідомість є явищем ідеальним, що безпосередньо не спостережуване. Воно є сферою свідомості, що відображає правову дійсність у формі юридичних знань і оцінних відносин до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, регулюючих поведінку (діяльність) людей в юридично значущих ситуаціях [6, с. 271].

Без правосвідомості не можливі правотворчість і право. Проте, право створюється не правосвідомістю, а матеріальними умовами життя суспільства. Правосвідомість лише опосередковує цей процес.

Якщо визнавати право об'єктивною реальністю, то слід визнавати і наявність суб'єктивної реакції людей на право, що називається правосвідомістю. Правосвідомість – неминучий супутник права. Це обумовлено тим, що право – регулятор відносин людей, наділених волею і свідомістю. Очевидно, що процес створення права (правотворчість) пов'язаний із свідомою діяльністю людей, що право є продуктом цієї діяльності. Процес втілення права в життя є усвідомлена, вольова діяльність людей.

Вплив правосвідомості на організацію суспільного життя досить відчутний. Це пояснюється включенням її в механізм правового регулювання як одного із засобів впливу на суспільні відносини. Специфічна риса правосвідомості, як складової частини механізму правового регулювання, полягає в тому, що її роль не обмежена якою-небудь однією стадією правового впливу. Правосвідомість включається в роботу і на стадії правотворчості, і на стадії реалізації права. В тій чи іншій мірі вона присутня в усіх елементах механізму правового регулювання – нормах права, правовідносинах, актах реалізації права [10, с. 303].

Роль правосвідомості в правотворчій діяльності полягає перш за все в тому, що свідомість у формі правової ідеології, виступає ведучою детермінантою сучасного правотворення. Формування права через спеціально розроблену правотворчу процедуру передбачає чітко виражені стадії підготовки законопроектів серед яких принципово важливе значення мають такі як попереднє вивчення думки громадян і правозастосовувачів про необхідність регулювання, даного питання, сфери суспільних відносин, розробка концепції майбутнього нормативного акту, яка в систематизованому вигляді визначає мету, задачі, засоби і можливі результати правового регулювання [9, с. 10-16].

Безпосередній зміст правових норм прямо чи опосередковано втілює в собі потреби і інтереси суб'єкта правотворчості, його намір досягти конкретних цілей: він відображає розуміння суспільних і природних закономірностей, тенденцій, оцінку досвіду минулого, сучасного і уявлення про майбутнє. В змісті правових норм можуть виражатися уявлення про соціальну справедливість, бажання дотримуватись релігійних, моральних, ідеологічних та інших цінностей, ідеалів, переконань, тієї чи іншої наукової теорії, тих чи інших правових учень, доктрин. На зміст правових норм можуть впливати помилки, протиріччя, симпатії і антипатії до конкретних осіб чи процесів, вони можуть відображати бажання кого-небудь залишитися при владі і містити в собі у зв'язку з цим підвищену обіцянку чи обман, можуть бути наслідком компромісу, рекомендацій чи зовнішнього тиску (наприклад, з боку інших держав чи організацій). Їх зміст може бути і очевидним виразом сваволі, диктату, наслідком проведення політичних, економічних і соціальних експериментів. Він може бути обумовлений таким фактором, як пряме запозичання тих чи інших моделей прямого змісту як добровільне, так і примусове, яке, можливо, з позитивними наслідками цього, так і з негативними. Крім того, слід враховувати, що, безумовно, особливу роль тут відіграють економічні причини – незабезпечені матеріальні потреби індивідів і соціальних груп, виробничо-технічні закономірності тощо [2, с. 63].

У зв'язку з вищевикладеним, можемо констатувати, що практична значущість права полягає у його здатності «проникати у майбутнє», в здатності формування майбутньої поведінки людей.

Список літератури:

1. Бобровник С. В. Роль сучасної держави у забезпеченні основних прав і свобод людини / С. В. Бобровник // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: [монографія] / [кол. авторів; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука]. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – С. 45-89.
2. Демичева В. В. Правова свідомість як елемент правової системи в умовах демократичного розвитку

України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / В. В. Демічева. – К., 2007. – 192 с.

3. *Зайчук О. В.* Правова держава, громадянське суспільство, особа: сучасні виміри та трансформації / О. В. Зайчук, В. С. Журавський // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: [монографія] / [кол. авторів; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука]. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – С. 6-45.

4. *Кубко Є. Б.* Проблеми законності в державному управлінні / Є. Б. Кубко // Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження. – К.: Юстиніан, 2004. – 282 с.

5. *Нерсисянц В. С.* Філософія права: [учебник для вузов]. – М.: Норма, 1997. – 652 с.

6. *Общая теория государства и права: [учебник] / [под ред. В. В. Лазарева].* – М.: Юристъ, 2005. – 575 с.

7. *Оніщенко Н. М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: [монографія] / Н. М. Оніщенко / [відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко]. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2008. – 320 с.

8. *Оноре Т.* Про право: короткий вступ / Т. Оноре / [Пер. з англ.]. – К.: Сфера, 2004. – 124 с.

9. *Стьопіна Н. О.* Нормотворення в юридичних клініках: [навч. посібник] / Н. О. Стьопіна, Т. В. Грушкевич, Д. А. Монастирський / [за наук. ред. В. М. Олуйка]. – Хмельницький: ПП. Петришин Г.М., 2006. – 156 с.

10. *Теория государства и права / [под ред. В. П. Малахова, В. Н. Казакова].* – Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 576 с.

Балаклицький І. І. Право як відображення розвитку суспільних відносин

В статті розглядається сутність, значення та роль права, а також тісно пов'язаних з ним юридичних явищ, у регулюванні суспільних відносин та забезпеченні стабільного розвитку суспільства в цілому. Підкреслюється, що формування високого рівня правосвідомості є необхідною умовою ефективного процесу реалізації прав, свобод і обов'язків особи. Також робиться висновок про те, що практична значущість права полягає у його здатності «проникати у майбутнє», тобто в здатності формувати майбутню поведінку людей.

Ключові слова: право, суспільні відносини, правосвідомість, правотворчість, цінність права.

Балаклицький І. І. Право как отображение развития общественных отношений

В статье рассматривается сущность, значение и роль права, а также тесно связанных с ним юридических явлений, в регулировании общественных отношений и обеспечении стабильного развития общества в целом. Подчеркивается, что формирование высокого уровня правосознания является необходимым условием эффективного процесса реализации прав, свобод и обязанностей личности. Также делается вывод о том, что практическое значение права заключается в его способности «проникать в будущее», то есть в способности формировать будущее поведение людей.

Ключевые слова: право, общественные отношения, правосознание, правотворчество, ценность права.

Balaklitskyi I. Law as a reflection of developing social relationships

In the article are considered essence, meaning and role of law, and also tightly related to it juridical phenomena, in regulating social relationships and providing a stable development of society in total. It is emphasized that forming a high level of legal consciousness is a necessary condition of effective process in realizing rights, liberties and obligations of a personality. Also there is a conclusion that the practical meaning of law consists in its capability «to penetrate into the future», that is the capability to form future behavior of people.

Key words: law, social relationships, legal consciousness, lawmaking, the value of law.